

УДК 343. 2(477)

О. А. Чуваков, доц.

Одеський національний університет,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ В ПЕРШИХ УКРАЇНСЬКИХ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВИХ АКТАХ (1917-1918)

Досліджено проблему виникнення і розвитку ознак складу злочину: *суб'єктивна сторона* і *суб'єкт злочину*, а також їх роль у процесі кваліфікації злочинів на перших етапах становлення української державності у 1917-1918 рр.

Ключові слова: суб'єктивна сторона, суб'єкт, злочин, умисна вина, необережність.

Процес побудови демократичної правової держави в Україні супроводжується різноманітними змінами в різних сферах громадського життя. Ці зміни не могли не відбитися й у кримінальному законодавстві. Так, із прийняттям нового Кримінального кодексу України змінилось багато пріоритетів існуючих тривалий час, як у кримінальному законодавстві УРСР, так і у період становлення української державності. Ці зміни не могли не торкнутися і суб'єктивних ознак складу злочину (суб'єктивна сторона та суб'єкт злочину). Але, аналізуючи сучасне кримінальне законодавство, завжди цікаво більш детально знати, який шлях пройшло це законодавство, які раніше були визначення, сформулювання, принципи встановлення суб'єктивних ознак складу злочину, а також яким було законодавство про суб'єкт злочину і т. п.

Суб'єктивна сторона складу злочину

У Росії ще з XVIII ст. діяло положення, за яким злочином визнавалося дія/бездіяльність, зроблена при наявності не тільки об'єктивних, але і суб'єктивних ознак, тобто навмисно або по необережності.

Уже до кінця XIX ст. склад злочину розглядався юристами як сукупність об'єктивних і суб'єктивних елементів, у суспільно небезпечному діянні й все більш важливого значення набував принцип вини. Вина визначалася, як певне психічне ставлення особи до своїх дій і їхніх наслідків [1,160]. Ці положення головним чином і лягли в основу утворення інституту вини і її форм, а також визначили процеси подальшого розвитку вітчизняного кримінального законодавства.

Інакше характеризувалося визначення поняття вини в перших кримінально-правових актах радянської України. Наприклад, за кримінальним законодавством 1917 – 1922 років у певній частині України, винним визнавався той, хто зазіхав на основи радянського ладу, на встановлений радянською владою правовий режим, “бажаний і вигідний” для трудящих, на інтереси та права радянських громадян.

Однак, незважаючи на таке положення про вину, кримінальне законодавство України з перших днів свого існування не визнавало об'єктивної осудності, оскільки законодавець того часу вважав його не властивим радянському кримінальному праву за своєю природою. Про що свідчать і інші кримінальні закони, що виділяли умисел і необережність як необхідні умови для встановлення наявності чи відсутності вини. Так, наприклад, у постанові Наркомата юстиції “Про порядок введення

Зазначений склад злочину вимагав у першому випадку наявності вини умисної, а в другому — як умисної, так і необережної.

У п. 3 декрету підкреслювалося: “Власники газет, контор для прийому оголошень, а також усі службовці в експедиціях і в яких би то не було підприємствах подібного роду зобов’язані залишатися при своїй справі надалі до передачі її державі в особі вищевказаних органів, відповідаючи за повний порядок її, за дотримання безперервності в роботі підприємства, за здачу у видання Рад приватних оголошень, грошових сум за прийняті оголошення і повний звіт із додаванням виправдувальних документів.

Диспозиція і санкція в цьому декреті були сформульовані в такий спосіб:

У багатьох декретах склади злочинів формулювалися таким чином, що неважко було відразу розпізнати, про яку провину (умисну чи необережну) йде мова.

Текст декрету прямо вказує на наявність умисної вини, тому що саботувати або вести контрреволюційну агітацію старі поштово-телеграфні чиновники могли тільки з повним знанням своїх дій.

У звертанні Народного комісара пошти і телеграфів “Про боротьбу із саботажем вищих поштово-телеграфних чиновників” [5, 373] указувалося на караність не тільки злісного саботажу, що виявлявся головним чином з боку старих вищих поштово-телеграфних чиновників (для цього злочину необхідна була умисна вина), але і на караність зриву чи гальмування нормальної роботи поштово-телеграфних установ з боку рядових службовців у результаті їхнього легковажного ставлення до інтересів народу (у даному випадку передбачалася необережна вина).

У декреті ВЦВК “Про обов’язкове навчання військовому мистецтву” [6, 954] установлювалася кримінальна відповідальність за ухилення від обов’язкового навчання військовій справі, а також передбачалася караність осіб, що проходили загальне військове навчання, за недбале ставлення до виконання своїх обов’язків.

У першому випадку для кримінальної відповідальності була потрібна наявність вини умисної, а в іншому — необережної.

Декретом Заради Народних Комісарів “Про торгові книги” [7, 858] власники підприємств і приватні торговці зобов’язувалися вести торгові книги за встановленою формою і пред’являти їх для перевірки в призначений термін відповідним органам.

За явно неправдиву заяву про втрату книг, а також за зловмисне невиконання вимог цього декрету встановлювалася кримінальна відповідальність. Указівка на свідомість і зловмисність свідчила про те, що такі зазіхання могли відбуватися тільки навмисно.

Декретом Ради Народних Комісарів “Про обкладання 5% податком торгових підприємств, що постачають населення предметами особистого споживання і домашнього побуту” [8, 779] вводилася кримінальна відповідальність за відмову в наданні щомісячних звітів і за повідомлення явно неправдивих відомостей, які не викликають ніяких сумнівів про наявність у цьому злочині умисної форми вини.

Тимчасові правила “Про порядок виходу з російського громадянства осіб, які проживають на території Російської Республіки і бажають взяти українське громадянство, і про реєстрацію російських громадян, що проживають на території України” [9, 871] визначали, що винні в неправдивому свідченні “піддаються штрафу до 10000 карбованців або тюремному ув’язненню від 3 до 6-ти місяців, залежно від ступеня вини”. Цей декрет цікавий тим, що для виникнення кримінальної відповідальності вимагав наявності вини умисної і визначав розмір кримінального покарання ступенем вини особи, що скоїла злочин.

Судові установи при кваліфікації вчиненого і призначенні винному виду і розміру покарання за вчинене постійно враховували необхідність установлення всіх ознак суб’єктивної сторони складу злочину. Так, у вироку Харківського місцевого народного суду від 1 квітня 1918 р. зазначалося “Суд установлює, що інкриміноване громадянину Куликову І. Д. діяння (знищування чужого майна) було вчинено обдуманно, а тому суд визнає його винним у цьому злочині і присуджує до тюремного ув’язнення...” [10, 303]. У тих випадках, коли в результаті дії/бездіяльності суб’єкта були наявні шкідливі наслідки, але була відсутня вина — кримінальна відповідальність не наставала. Прикладом звільнення від кримінальної відповідальності при відсутності вини може служити справа Дмитрієва П. Д., розглянута Харківським місцевим народним судом у 1918 році. Дмитрієв, бажаючи полякати голубів, що сидять на заборі Авдєєва, кинув в них камінь. Камінь рикошетом від забору потрапив у вікно будинку Авдєєва, і осколками скла було нанесене тяжке тілесне ушкодження сину Авдєєва. У вироку в цій справі суд указав, що Дмитрієв, кидаючи каменем у голубів, не бажав заподіяти шкоди своєму сусіду, а тим більше нанести ушкодження хлопчику Авдєєва. Він не передбачав того, що камінь може потрапити у вікно. У зв’язку з цим, місцевий народний суд указав: “Оскільки ушкодження сину Авдєєва нанесене випадково, то Дмитрієв за цю дію кримінальній відповідальності не підлягає” [11, 70].

Отже, із вищевказаного випливає, що в період, який розглядається, кримінальна відповідальність визначалася визнанням особи винною в здійсненні певної суспільно небезпечної дії/бездіяльності, тобто на визнанні в його діянні наявності складу злочину.

Становлення інституту вини знайшло своє вираження в перших кримінальних законах радянської влади, що свідчить про спроби встановлення принципу суворой індивідуальної відповідальності за вчинене.

Суб'єкт злочину і його ознаки

Одним із найважливіших питань кримінального права того часу було питання про поняття суб'єкта злочину. У перші місяці існування нової влади кримінальне право не містило узагальненого поняття про суб'єкт злочину, а також поняття неосудності.

Але аналіз деяких законодавчих актів дозволяє стверджувати, що ці питання були розглянуті в радянському законодавстві 1917–1922 рр. Так, у декреті Ради Народних Комісарів від 14 січня 1918 р. “Про комісії для неповнолітніх” [12, 994] говорилося, що суди і тюремне ув'язнення для малолітніх і неповнолітніх скасовуються. Справи про неповнолітніх обох статей у віці до 17 років, що вчинили суспільно небезпечні діяння, підлягали віданню комісій у справах неповнолітніх. Отже, за законом суб'єктами злочину могли виступати тільки ті особи, які скоїли злочин і досягли 17-літнього віку. Цим шляхом йшла і судова практика досліджуваного періоду.

Є й інші визначення суб'єкта, у яких враховуються вже не вікові характеристики. Наприклад, законодавець досліджуваного періоду визначає суб'єкт злочину як “особу, яка належить до скинутих класів”, як “агента імперіалістичної держави”, а також як “трудящого, що скоїв злочин у зв'язку з переважанням у його свідомості пережитків капіталізму” [14, 75].

Але незважаючи на те, що кримінальні закони в 1917 — 1922 рр. не дають яких-небудь узагальнених понять про суб'єкти злочину й осудності, законодавець поступово, шляхом видання окремих декретів, присвячених конкретним складам злочинів, виробляє ті загальні поняття про суб'єкти злочину, що згодом лягли в основу наступних норм кримінального права.

Так саме як і про суб'єкти злочину, не було видано в досліджуваний нами період узагальнених постанов і про неосудність. Хоча в першій половині 1918 року Народний комісаріат юстиції затвердив спеціальну інструкцію “про огляд душевнохворих” [13, 303]. Відповідно до цієї інструкції для огляду душевнохворих, які потребували необхідної опіки, створювалися лікарські комісії під головуванням завідувача лікарським відділом місцевої Ради або його помічника. Рішення лікарських комісій могли бути оскаржені зацікавленими особами в місцевому народному суді за місцем проживання душевнохворої особи в місячний термін із моменту визнання її душевнохворою. Народному суду надавалося право залишити скаргу без наслідків чи розпорядитися через лікарський відділ про повторний огляд особи, визнаної душевнохворою, у новій лікарській комісії в присутності місцевого народного суду по скаргах на дії лікарів. Висновки, зроблені народним судом, були остаточними й оскарженню не підлягали.

Розгорнуте визначення неосудності можна зустріти пізніше в “Керівних початках” 1919 долі, ст. 14 яких зазначала: “Судові і покаранню не підлягають особи, що вчинили діяння в стані душевної хвороби чи взагалі в такому стані, коли не усвідомлювали своїх дій, так саме, як і ті, хто хоч і діяв у стані душевної рівноваги, але на момент виконання вироку страждає на душевну хворобу. До таких осіб застосовуються лише лікувальні заходи і запобіжні заходи” [14, 101].

Як видно з аналізованих документів, радянський законодавець указував на наявність ознак складу злочину в діях винних осіб, що і вирішувало питання про відповідальність цих осіб за вчинені ними суспільно небезпечні діяння. Доведеність наявності ознак складу злочину тим самим вирішувало питання і про наявність вини у скоєному діянні.

На відміну від чинного сьогодні кримінального законодавства, аналізоване законодавство не виділяло склад злочину як необхідну й обов'язкову умову кримінальної відповідальності. У той же час варто визнати, що наявність деяких елементів складу (наприклад, суб'єктивної сторони) простежувалася в законодавчих визначеннях злочину. Це і вирішувало питання про відповідальність осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння.

Література

1. В. Н. Кудрявцев, А. И. Трусов. *Политическая юстиция в СССР*. — Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. — 383с.
2. *Сборник Узаконений РСФСР (далі СУ РСФСР)*. — 1918. — № 33. — ст. 502.
3. *СУ РСФСР*. — 1917. — № 2. — ст. 21.
4. *СУ РСФСР*. — 1918. — № 46. — ст. 781.
5. *СУ РСФСР*. — 1917. — № 49. — ст. 373.
6. *СУ РСФСР*. — 1918. — № 52. — ст. 954.
7. *СУ РСФСР*. — 1918. — № 59. — ст. 858.
8. *СУ РСФСР*. — 1918. — № 62. — ст. 779.
9. *СУ РСФСР*. — 1918. — № 68. — ст. 871.
10. *Центральный государственный архив Советской Армии России (далі ЦГАСА России)*. — Ф. 1918. — Оп. 1. — Д. 178.
11. *ЦГАСА*. — Ф. 1918. — Оп. 1. — Д. 70.
12. *СУ УССР*. — 1918. — № 16. — ст. 994.
13. *Государственный Архив Одесской области*. — Ф. Р- 1774. — Оп. 1. — д. 303.
14. П. Г. Мишунин. *Очерки по истории советского уголовного права (1917-1918)*. — М: Госюриздат, 1954. — 232с.

О. А. Чуваков

Одесский национальный университет,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

СУБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ В ПЕРВЫХ УКРАИНСКИХ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ АКТАХ (1917-1918)

РЕЗЮМЕ

В процессе исследования установлено, что уголовное законодательство Украины (1917-1922 гг.) с первых дней своего существования не признавало объективного вменения. В отличии от действующего уголовного законодательства, анализируемое законодательство не выделяло состав преступления как необходимое и обязательное условие уголовной ответственности, хотя наличие некоторых элементов состава (например, субъективной стороны) прослеживаются в законодательных определениях преступления.

Ключевые слова: субъективная сторона, субъект, преступление, умышленная вина, неосторожность.